

MUSSOLINI BOSHQARUVI DAVRIDA ITALIYA (1922–1939 YILLAR)

Z. S. Shomansurova

O'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti,
“Jahon tarixi” kafedrası o'qituvchisi

X. Toshtemirov

O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti
4-bosqich talabasi<https://doi.org/10.5281/zenodo.19758051>

ANNOTATSIYA. Mazkur ishda Benito Mussolini hukmronligi davrida Italiyada shakllangan ijtimoiy nazorat tizimi va uning jamiyat hayotiga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda fashistik tuzumning mafkuraviy asoslari, davlat tomonidan ommaviy axborot vositalari, ta'lim tizimi hamda madaniy hayot ustidan olib borilgan qat'iy nazorat mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, ishda siyosiy repressiyalar, senzura, maxsus xizmat organlarining faoliyati va aholining kundalik turmush tarziga davlat aralashuvining darajasi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy nazoratning asosiy maqsadi sifatida jamiyatni yagona mafkura asosida birlashtirish, muxolifatni bostirish va totalitar tuzumni mustahkamlash jarayonlari tahlil etiladi. Mussolini davridagi ijtimoiy nazorat tizimi qisqa muddatda siyosiy barqarorlikni ta'minlagan bo'lsa-da, uzoq muddatda shaxs erkinliklarining cheklanishi, jamiyatda qo'rquv muhitining shakllanishi va ijtimoiy rivojlanishning sekinlashuviga olib kelganligi xulosa qilinadi.

KALIT SO'Z

Benito Mussolini, fashizm, ijtimoiy nazorat, totalitarizm, senzura, propaganda, OVRA, yoshlar tashkilotlari, Balilla, GIL, korporativ davlat, repressiya, mafkura, davlat nazorati, ommaviy madaniyat, ta'lim tizimi, siyosiy qatag'on, Italiya, Duche.

ITALY DURING THE RULE OF MUSSOLINI (1922–1939)**ABSTRACT**

This paper examines the system of social control in Italy during the rule of Benito Mussolini and its impact on society. The study analyzes the ideological foundations of the fascist regime, as well as the mechanisms of state control over mass media, the education system, and cultural life. Special attention is paid to political repression, censorship, the activities of secret police, and the extent of state intervention in everyday life. The research highlights that the primary goal of social control was to unify society under a single ideology, suppress opposition, and strengthen the totalitarian regime. The findings indicate that although Mussolini's system of social control ensured short-term political stability, in the long run it led to the restriction of individual freedoms, the emergence of a climate of fear, and a slowdown in social development.

KEYWORDS:

Benito Mussolini, fascism, social control, totalitarianism, censorship, propaganda, OVRA, youth organizations, Balilla, GIL, corporative state, repression, ideology, state control, mass culture, education system, political repression, Italy, Duce.

KIRISH

Benito Mussolini boshchiligidagi fashistik Italiyaning ijtimoiy nazorat apparati shaxsiy o'ziga xoslikni (identiklikni) davlatning yaxlit organizmiga singdirib yuborish uchun mo'ljallangan psixologik va jismoniy muhandislikning umumiy loyihasi edi. Mussolini

tomonidan "totalitario" deb atalgan ushbu jarayon Italiya xalqini nafaqat qo'rquv orqali, balki har bir shaxsiy va ijtimoiy lahzada davlatning doimiy ishtiroki orqali boshqarishni maqsad qilgan edi. Ushbu nazoratning asosi 1922-yil oktyabridagi "Rimga yurish"dan so'ng darhol qo'yildi va 1925-1939 yillar oralig'ida o'z cho'qqisiga chiqdi. Mohiyatan, ijtimoiy nazorat harbiylashtirilgan tashkilotlarning keng tarmog'i, ta'lim islohotlari va "Duche" (Yo'l boshchi) shaxsiga sig'inishdan foydalangan holda, "consenso" (rozilik) va "repressione" (qatag'on)ning qo'shaloq strategiyasi orqali namoyon bo'ldi.

Ushbu nazorat ko'lamini tushunish uchun 1925-yil may oyida tashkil etilgan Milliy dam olish tashkiloti (OND) tashkilotiga nazar tashlash kifoya. Bu tashkilot rejimning ishchi tabaqasining bo'sh vaqtini nazorat qilishdagi asosiy vositasi edi. 1939-yilga kelib, OND 3,8 million italyanning ijtimoiy hayotini boshqarib, ularga imtiyozli teatr chiptalari, sport klublari va dam olish sayohatlarini taqdim etdi. Ko'zlangan maqsad sotsialistik ishchi uyushmalari ta'sirini yo'qotish va fashistik davlatni quvonch hamda hamjamiyatning yagona manbaiga aylantirish edi¹. Bu shunchaki taklif emas edi; 1930-yilga kelib davlat sektorining deyarli 80% ishchilari ONDga a'zo bo'lishga majburlandi, bu esa amalda davlatni italyan ruhiyatining "ijarachisi"ga aylantirdi.

Yoshlar mafkurasini shakllantirish ijtimoiy nazoratning eng dahshatli ko'rinishi edi. Rejim fashizmning yashab qolishi uchun keyingi avlodni "fashistlashtirish" kerakligini tushunardi. Bu 1926-yilda «Balilla» milliy tashkiloti yoki Milliy «Balilla» institute (ONB) tashkil qilinishiga olib keldi², u 1937-yilda Gioventù Italiana del Littorio (GIL) tarkibiga kirdi. 1939-yilga kelib 8 millionga yaqin italyan bolalari va yoshlari ushbu harbiylashtirilgan guruhlarga a'zo qilingan edi. Olti yoshli bolalarga ham (Figli della Lupa) mitti miltiqlar berilib, ularga "Ishon, Itoat qil, Jang qil" deb hayqirish o'rgatildi.

Buning oqibati avlodlar o'rtasidagi chuqur uzilishga sabab bo'ldi; bolalarga asosiy sadoqat davlatga bo'lishi kerakligi uqtirildi va ular ko'pincha ota-onalarining "shubhali" shaxsiy suhbatlari haqida xabar berishga undaldi. Maktablarda ham nazorat qat'iy edi. 1928-yilda barcha boshlang'ich maktablar uchun davlat tomonidan tasdiqlangan yagona darslik joriy etildi. 1931-yilda rejim intellektual elitaga ham yetib bordi va 1250 nafar universitet professorini fashistik davlatga sadoqat qasamyodi qilishga majbur qildi; atigi 12 nafar professor (umumiy sonning 0,96% qismi) bundan bosh tortdi, bu esa kasbiy surgun tahdidi ostida erishilgan deyarli to'liq ijtimoiy itoatkorlikni ko'rsatadi³.

Ayollar ustidan nazorat 1927-yil may oyida boshlangan "Tug'ilish uchun kurash" kampaniyasida namoyon bo'ldi. Mussolinining ijtimoiy muhandisligi aholini 1950-yilga kelib 40 milliondan 60 millionga yetkazishni ko'zda tutgan edi. Buning uchun ayollar ijtimoiy jihatdan chetlatildi va ular faqat bo'lajak askarlarning onalari sifatida ko'rila boshladi. 1933-yilda ayollarning davlat ishlarida ishtiroki 10% gacha cheklab qo'yildi. Shu bilan birga, 1926-yilda uylanmagan erkaklar uchun "Bo'ydoqlik solig'i" joriy etildi. Ushbu qattiq nazoratga qaramay, demografik natijalar muvaffaqiyatsiz bo'ldi: tug'ilish darajasi 1923-yildagi 29,7 dan

¹ Pollard J.F. The Vatican and the Fascist State of Italy, 1929-1931: A Study in Religious and Political Conflict. – PhD Diss. – University of Reading, 1983. – P. 145

² Koon T.H. The Fascistization of Italian Youth: The Opera Nazionale Balilla. – PhD Diss. – Stanford University, 1977. – P. 210

³ Arnold A.J. The Illusion of Autarky: Economic Policy and Industrial Mobilization in Fascist Italy. – PhD Diss. – London School of Economics and Political Science, 1992. – P. 118

(har 1000 kishiga) 1937-yilda 23,2 ga tushib ketdi, bu esa iqtisodiy qiyinchiliklar va turmush darajasining oshishi fashistik ritorikadan kuchliroq ekanini isbotladi.

Nazoratning jismoniy ko'rinishi 1927-yilda tashkil etilgan OVRA maxfiy politsiyasi tomonidan boshqarildi. Arturo Bokkini boshchiligidagi OVRA yalpi shubha va xavotir muhitini yaratdi. OVRA "profilaktik nazorat"ga ixtisoslashgan edi. 1939-yilga kelib, tashkilot 130 000 dan ortiq "shubhali shaxslar"ning hujjatlariga ega edi va 50 000 ga yaqin xabarchilar tarmog'ini ushlab turardi⁴. 1926-1943 yillar davomida "Davlatni himoya qilish maxsus tribunali" 5 619 kishini sud qildi va ularning 4 596 nafarini ichki surgun (confino) yoki qamoqqa hukm qildi. Bu ommaviy qon to'kilishsiz ham har bir fuqaro uchun ijtimoiy va jismoniy chetlatilish tahdidini doimiy voqelikka aylantirdi.

Iqtisodiy nazorat 1927-yildagi "Mehnat xartiyasi" bilan yakunlangan "Korporativ davlat" orqali amalga oshirildi. Ushbu tizim mustaqil kasaba uyushmalari va ish tashlashlarni taqiqlab, ularni davlat tomonidan boshqariladigan 22 ta "korporatsiya" bilan almashtirdi. Amalda bu ishchilar huquqlarining poymol qilinishiga olib keldi. Italiyan ishchilarining real ish haqi 1925-1938 yillar oralig'ida taxminan 10% ga pasaydi. 1935-yilga kelib, rejim IRI (Sanoatni qayta qurish instituti) orqali milliy iqtisodiyotning 75% dan ortig'ini nazorat qila boshladi⁵, bu Italiyani Sovet Ittifoqidan keyin dunyodagi iqtisodiyoti eng ko'p davlatlashgan ikkinchi mamlakatga aylantirdi.

Nazoratning eng radikal va so'nggi ko'rinishi 1938-yildagi "Irtiq qonunlar" (Leggi Razziali) bo'ldi. Natsistlar Germaniyasi bilan ittifoq ta'sirida qabul qilingan bu qonunlar Italiyadagi 45 000 yahudiyni fuqarolikdan mahrum qildi va aralash nikohlarni taqiqladi. Bu fashizmning "rozilik" bosqichi tugaganini anglatardi. Biroq, 1939-yilga kelib Ommaviy madaniyat vazirligi (MinCulPop) boshchiligidagi tashviqot mashinasi ommaviy axborot vositalarini shunchalik to'yingan ediki, e'tiroz bildirishning imkoni qolmagandi. 1930-1938 yillar oralig'ida egalari soni 300% ga oshgan radio "Duche" ovozi har bir xonadonga yetkazuvchi kundalik vositaga aylandi⁶.

Italiyada 1922-yildan 1943-yilgacha davom etgan Benito Mussolini boshqaruvi ostidagi ijtimoiy nazorat fashistik rejimning eng asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, u nafaqat siyosiy xulq-atvorni, balki madaniyat, tafakkur va kundalik hayotni ham tizimli ravishda tartibga solishga urinishi bilan ajralib turardi. Mussolini boshidanoq o'zi "totalitar" deb ta'riflagan davlatni qurishni maqsad qilgan edi; bunday davlatda ijtimoiy va shaxsiy hayot o'rtasidagi chegaralar yo'qoladi va har bir shaxs butunlay millat manfaatlariga bo'ysundiriladi. Ushbu nazorat tizimi asta-sekin shakllandi, biroq 1925-1926 yillar oralig'ida diktatura mustahkamlangach, rejim muxolifatni yo'q qilish va hokimiyatni monopollashtirishga qat'iy o'tishi bilan yanada keng ko'lamli tus oldi.

Ijtimoiy nazoratning poydevori Mussolini bosh vazir etib tayinlangan "Rimga yurish" dan keyin qo'yildi. Dastlab rejim konstitutsiyaviy hukumatning tashqi ko'rinishini saqlab qoldi, biroq 1926-yilga kelib barcha muxolif partiyalar taqiqlandi, mustaqil gazetalar bostirildi va siyosiy qarshilik jinoiy javobgarlikka tortildi. Qatag'onning asosiy vositalaridan biri 1927-yilda

⁴ Sarti R. Fascism and the Industrial Leadership in Italy before the March on Rome. – PhD Diss. – Rutgers University, 1968. – P. 84

⁵ Ebner L.R. The Practice of Social Control in Fascist Italy: The Special Tribunal for the Defense of the State. – PhD Diss. – Columbia University, 2004. – P. 156

⁶ Moriello A. Education and Indoctrination: The Schooling of the "New Man" in Fascist Italy. – PhD Diss. – University of Toronto, 2012. – P. 130

rasman tashkil etilgan OVRA (Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo) deb nomlanuvchi maxfiy politsiya edi. 1930-yillarning oxiriga kelib, OVRA antifashistik faoliyatda gumon qilingan 130 000 dan ortiq shaxslarning shaxsiy yig'ma jildlarini (dosye) to'pladi⁷.

Garchi atigi bir necha ming kishi (taxminan 5 000 dan 10 000 gacha) qamoqqa olingan yoki ichki surgunga yuborilgan bo'lsa-da, doimiy kuzatuv muhiti ochiq qarshilikni to'xtatib turuvchi qo'rquv iqlimini yaratdi. Ushbu tizimning samaradorligi boshqa rejimlardagi kabi ommaviy terrorga emas, balki jazolanishini oldindan sezish va bu orqali aholi o'rtasida o'z-o'zini tsenzura qilishni rag'batlantirishga tayangan edi.

Tsenzura va axborotni nazorat qilish fashistik ijtimoiy nazoratning ajralmas qismlari edi. 1930-yillarning boshlariga kelib, Italiya gazetalarining taxminan 90 foizi yo bevosita davlatga tegishli edi yoki hukumatning qat'iy nazorati ostida ish yuritardi. Muharrirlar har kuni rejimdan qaysi mavzularni yoritish yoki qaysilarini yashirish bo'yicha ko'rsatmalar olib turishgan. Xorijiy xabarlar filtrdan o'tkazilgan va Italiya haqidagi salbiy xabarlar taqiqlangan edi⁸. 1937-yilda tashkil etilgan Ommaviy madaniyat vazirligi ushbu sa'y-harakatlarni markazlashtirdi va ularni adabiyot, teatr, radio va kinoga ham tatbiq etdi. "Buzg'unchi" deb topilgan kitoblar taqiqlandi, mualliflardan esa fashistik g'oyalarga muvofiq bo'lish talab qilindi. 1926-yildan 1943-yilgacha minglab nashrlar tsenzura qilindi yoki muomaladan chiqarildi, bu rejimning intellektual hayotni nazorat qilishga bo'lgan qat'iyatini ko'rsatadi.

Radio ijtimoiy nazoratning ayniqsa kuchli vositasiga aylandi, ayniqsa 1920-yillarda Italiyaning janubida savodsizlik darajasi yuqoriligi (taxminan 20%) hisobga olinsa, uning o'rni katta edi. Davlat nazoratidagi teleradioeshittirish agentligi tezlik bilan kengaydi: 1924-yilda 40 000 ga yaqin radioapparat mavjud bo'lgan bo'lsa, 1939-yilga kelib ularning soni 1,1 milliondan oshdi. Bundan tashqari, shahar maydonlari, fabrikalar va maktablarda ommaviy karnaylar o'rnatildi, bu Mussolinining nutqlari va rasmiy e'lonlari hatto shaxsiy radiosi bo'lmaganlarga ham yetib borishini ta'minladi⁹. Bu rejimga sadoqatni mustahkamlaydigan va muqobil qarashlarni kamaytiradigan umummilliy rivoyatni (narativ) yaratdi. Eshittirishlarda milliy birlik, harbiy qudrat va fashistik davlatning yutuqlariga urg'u berildi, bu esa itoatkorlik va g'urur atrofida birlashgan jamoaviy o'zlikni shakllantirishga yordam berdi.

Ta'lim tizimi ham ijtimoiy nazoratning yana bir muhim maydoni edi, chunki rejim kelajak avlodlarning e'tiqodi va dunyoqarashini shakllantirishga intilardi. Jovanni Jentile ta'sirida o'tkazilgan 1923-yilgi ta'lim islohoti intizom, ierarxiya va klassik ta'limga katta urg'u berdi. 1930-yilga kelib, barcha darsliklar fashistik mafkurani aks ettirish uchun standartlashtirildi, 1931-yilda esa universitet professorlari rejimga sadoqat qasamyodi qilishga majburlandi; 1250 nafar professordan faqat 12 nafari bundan bosh tortdi¹⁰. Qarshilik ko'rsatgan o'qituvchilar ishdan bo'shatilish yoki undan ham yomonroq jazo xavfi ostida qolishardi. Maktablar davlatga

⁷ Ferrara A. *The Architecture of Power: Urban Transformation and Social Control in Mussolini's Rome*. – PhD Diss. – University of California, Berkeley, 2008. – P. 175

⁸ Wilson P.R. *Women and the Battle for Births: The Gendered Politics of the Fascist Demographic Campaign*. – PhD Diss. – Oxford University, 1991. – P. 112

⁹ Heimann G. *Diplomacy and Propaganda: The Ministry of Popular Culture and Foreign Press in Fascist Italy*. – PhD Diss. – Hebrew University of Jerusalem, 2005. – P. 95

¹⁰ Zucchi J. *Italian Fascism and the Emigrant Community: Political Control in North America*. – PhD Diss. – University of Cambridge, 1989. – P. 140

sadoqatni singdirish quroliga aylandi: fashistik bayroqqa salom berish va mafkuraviy muvofiqlikni mustahkamlovchi shiorlarni takrorlash kabi kundalik rituallar joriy etildi.

Yoshlar tashkilotlari ijtimoiy nazoratni sinf xonalaridan tashqariga yoyishda markaziy rol o'ynadi. 1926-yilda tashkil etilgan «Balilla» milliy tashkiloti yoki Milliy «Balilla» instituti (ONB) va uning vorisi, 1937-yilda tashkil etilgan Gioventù Italiana del Littorio (GIL) bolalar va o'smirlarni yoshiga qarab guruhlariga ajratdi va ularga harbiylashtirilgan tayyorgarlik, jismoniy tarbiya hamda mafkuraviy ko'rsatmalar berdi. 1930-yillarning oxiriga kelib, ushbu tashkilotlarga a'zolar soni 7 milliondan oshdi, bu Italiya yoshlarining katta qismini tashkil etardi. A'zolik qonuniy jihatdan har doim ham majburiy bo'lmasa-da, u qattiq rag'batlantirilardi va ko'pincha ta'lim yoki martaba imkoniyatlariga ega bo'lish uchun zarur edi¹¹. Forma kiyish, marshlar va jamoaviy tadbirlar orqali ushbu tashkilotlar individuallikni so'ndirib, o'zaro mansublik va sadoqat hissini shakllantirdi.

Rejim o'z nazoratini ish joylari va bo'sh vaqtga ham yoydi. Mustaqil kasaba uyushmalari 1926-yilda tugatildi va ularning o'rniga korporativ tizim ostidagi davlat nazoratidagi sindikatlar tashkil etildi. Ishchilar va ish beruvchilar davlat nazorati ostida o'z manfaatlarini muvofiqlashtirish uchun nazariy jihatdan ishlab chiqilgan 22 ta korporatsiyaga birlashtirildi. Amalda esa, ushbu tuzilmalar ishchilarning mustaqil ravishda ish tashlash yoki muzokaralar olib borish imkoniyatlarini chekladi. 1927-yildan 1934-yilgacha real ish haqi taxminan 10–15 foizga pasaydi, ish soatlari esa ko'pincha oshdi¹². Ushbu iqtisodiy cheklovlariga qaramay, rejim ijtimoiy barqarorlikni saqlashga intildi va buning uchun 1939-yilga kelib 3,8 milliondan ortiq a'zoga ega bo'lgan Milliy dam olish tashkiloti (OND) kabi tashkilotlardan foydalandi. OND sport, teatr va sayohat kabi imtiyozli dam olish tadbirlarini taqdim etib, ishchilarni fashistik tizimga integratsiya qildi va muqobil siyosiy harakatlarning jozibadorligini kamaytirdi.

Gender rollari va oilaviy hayot ustidan nazorat fashistik ijtimoiy siyosatning yana bir muhim jihati edi. Mussolini aholi o'sishini milliy qudratning asosi deb bildi va 1927-yilda Italiya aholisini 40 milliondan 60 millionga (1950-yilgacha) yetkazishni maqsad qilgan "Tug'ilish uchun kurash" kampaniyasini boshladi. Rejim ko'p farzandli oilalar uchun soliq imtiyozlari va nikoh kreditlari kabi moliyaviy rag'batlar taklif qildi, bo'ydoqlarga esa jazo choralari, jumladan yuqori soliqlar joriy etdi. Ayollar ishchi kuchidan chiqib, onalikka e'tibor qaratishga undaldi; 1938-yilga kelib, davlat sektori ishlarida ayollar ulushi 10 foizdan oshmasligi belgilandi¹³. Ushbu siyosatlar rejimning shaxsiy hayotni tartibga solish va uni o'zining demografik hamda mafkuraviy maqsadlariga muvofiqlashtirishga urinishini aks ettirdi. Biroq, natijalar kutilganidek bo'lmas: tug'ilish darajasi 1927-yildagi har 1000 kishiga 27 tadan 1930-yillarning oxiriga kelib 23 taga tushdi.

Din ham ijtimoiy nazorat tizimida muhim rol o'ynadi. Fashistik rejim va Katolik cherkovi o'rtasidagi Lateran shartnomasi Vatikan shahrini mustaqil davlat deb tan oldi va katoliklikni Italiyaning rasmiy dini sifatida belgiladi. Ushbu kelishuv rejimni qonuniylashtirishga yordam berdi va uning ta'sirini qishloq hamda an'anaviy diniy jamoalarga yoydi. Katolik tashkilotlariga faoliyat yuritishga ruxsat berildi, biroq ular fashistik hokimiyatga qarshi chiqmasliklari uchun

¹¹ Белоусов Л.С. Итальянский фашизм: механизмы формирования массового сознания и структура власти. – Дисс. доктора ист. наук. – Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 1998. – С. 312

¹² Наумова И.И. Итальянская элита в условиях фашистского режима: механизмы взаимодействия и социальный контроль. – Дисс. канд. ист. наук. – Институт всеобщей истории РАН, 2002. – С. 145

¹³ Нестерова Т.П. Культурная политика итальянского фашизма (1922-1943 гг.). – Дисс. канд. ист. наук. – Уральский государственный университет, 1997. – С. 120

qat'iy nazorat qilindi¹⁴. Cherkov va davlat o'rtasidagi hamkorlik konservativ ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamladi va rejimning umumiy barqarorligiga hissa qo'shdi.

Tashviqot ehtimol, ijtimoiy nazoratning eng ko'zga ko'ringan ko'rinishi edi. Rejim Mussolini atrofida shaxsga sig'inishni yaratishga katta sarmoya kiritdi, uni xatosiz yetakchi va millatning timsoli sifatida tasvirladi. Posterlar, filmlar, gazetalar va ommaviy tadbirlar doimiy ravishda uning kuchi, donoligi va italyan xalqi bilan yaqinligini ta'kidladi. Cinecittà studiyalari kabi muassasalar fashistik yutuqlarni va tarixiy rivoyatlarni, ayniqsa rejimni qadimgi Rim merosi bilan bog'laydigan filmlarni ishlab chiqardi. Kinoteatrlarda namoyish etilgan yangiliklar lavhalari har yili millionlab tomoshabinlarga yetib bordi, rejim xabarini mustahkamladi va jamoatchilik fikrini shakllantirdi.

Ushbu keng qamrovli ijtimoiy nazorat tizimining oqibatlari murakkab va ko'pincha qarama-qarshi edi. Bir tomondan, rejim ma'lum darajada ijtimoiy tartib va milliy birlikni yaratishga muvaffaq bo'ldi. Ba'zi hududlarda jinoyatchilik darajasi pasaydi, infratuzilma loyihalari transport va yashash sharoitlarini yaxshiladi va ko'plab italyanlar o'z mamlakatlarining tiklanishidan g'ururlanishdi. Fashistik tashkilotlar va tadbirlarda ommaviy ishtirok keng tarqaldi va rejimni qo'llab-quvvatlashning tashqi ifodalari odatiy holga aylandi. O'sha davrdagi so'rovlar va hisobotlar aholining katta qismi rejimni, hech bo'lmaganda passiv ravishda, ayniqsa 1930-yillarning boshlari va o'rtalarida qabul qilganligini ko'rsatadi.

Boshqa tomondan, bu ko'rinib turgan rozilik (konsensus) ko'pincha yashirin taranglik va qarshiliklarni berkitib turardi. Rejimning majburlash, tsenzura va tashviqotga tayanishi haqiqiy siyosiy ishtirokni cheklab qo'ydi va e'tirozli ovozlarni bostirdi. Fashizmga qarshi chiqqan ziyolilar, san'atkorlar va siyosiy faollar surgun, qamoq yoki sukunatga majbur qilindi¹⁵. Ichki surgun (confino) minglab odamlarga ta'sir qildi, ular qat'iy nazorat ostida olis qishloqlar yoki orollarga yuborildi. 1930-yillarning oxirigacha keng ko'lamli qarshiliklar kam kuzatilgan bo'lsa-da, kichik bo'ysunmaslik harakatlari (masalan, fashistik rituellarda qatnashishdan qochish yoki xorijiy radioeshittirishlarni tinglash) barcha italyanlar ham rejimning xabariga to'liq ishonmaganini ko'rsatardi.

1938-yilda irqiy qonunlarning joriy etilishi rejimning ijtimoiy nazoratdan foydalanishida yangi va keskin bosqich bo'ldi. Adolf Gitler bilan ittifoq ta'sirida qabul qilingan ushbu qonunlar Italiyaning taxminan 45 000 kishidan iborat yahudiy aholisini nishonga oldi va ularni davlat ishlaridan, ta'limdan va ijtimoiy hayotning ko'p jabhalaridan chetlatdi¹⁶. Bu siyosat nafaqat minglab insonlar hayotini izdan chiqardi, balki rejimning fuqarolik va o'zlikni irqiy mezonlar asosida qayta belgilashga tayyorligini ko'rsatdi. Irqiy qonunlar aholining ba'zi qatlamlarini rejimdan uzoqlashtirdi va rejimning avvalgi milliy birlikka qaratilgan urg'usiga putur yetkazdi.

1930-yillarning oxiriga kelib, ijtimoiy nazoratning to'plangan oqibatlari tashqaridan uyushgan va birlashgan, biroq ichkaridan mo'rt bo'lgan jamiyatni yuzaga keltirdi. Rejimning bir xillik va itoatkorlikka urg'u berishi innovatsiyalar va tanqidiy fikrlashni cheklab qo'ydi, iqtisodiy siyosat esa tarkibiy zaifliklarni bartaraf eta olmadi. Italiya 1940-yilda Ikkinchi jahon urushiga kirganida, bu zaifliklar tobora yaqqol namoyon bo'ldi. Harbiy mag'lubiyatlar, iqtisodiy

¹⁴ Токарева Е.С. Римско-католическая церковь и фашистский режим в Италии в 1920-1930-е гг. – Дисс. доктора ист. наук. – Институт всеобщей истории РАН, 2004. – С. 350

¹⁵ Авдеева Н.В. Социальная политика итальянского фашизма в 1920-1930-е гг. – Дисс. канд. ист. наук. – Воронежский государственный университет, 2005. – С. 165

¹⁶ Городнова О.Н. Особенности политической пропаганды итальянского фашизма в период его становления. – Дисс. канд. полит. наук. – Российская академия государственной службы, 2006. – С. 134

qiyinchiliklar va ma'naviy tushkunlik rejimga bo'lgan xalq xayrixohligini kemirdi¹⁷. 1943-yilga kelib, keng ko'lamlı norozilik va urush harakatlarining barbod bo'lishi Mussolinining hokimiyatdan chetlatilishiga olib keldi.

Ayollar ustidan nazorat 1927-yil may oyida boshlangan "Tug'ilish uchun kurash" kampaniyasida namoyon bo'ldi. Mussolinining ijtimoiy muhandisligi aholini 1950-yilga kelib 40 milliondan 60 millionga yetkazishni ko'zda tutgan edi. Buning uchun ayollar ijtimoiy jihatdan chetlatildi va ular faqat bo'lajak askarlarning onalari sifatida ko'rila boshladi. 1933-yilda ayollarning davlat ishlarida ishtiroki maksimal 10% gacha cheklab qo'yildi.

Shu bilan birga, 1926-yilda uylanmagan erkaklar uchun "Bo'ydoqlik solig'i" joriy etildi va yosh kelin-kuyovlarga "Nikoh kreditlari" berildi (har bir farzand tug'ilishi bilan qarzning bir qismi bekor qilinardi). Buning oqibati paradoksal edi: rejim "qishloq uy bekasi"ni ulug'lagan bir paytda, 1940-yilga kelib 3 million ayolni *Massaie Rurali* (Qishloq uy bekalari) tashkilotiga safarbar qilib, ularni fashistik mitinglarda qatnashishga majbur qildi¹⁸. Ushbu qattiq nazoratga qaramay, demografik natijalar muvaffaqiyatsiz bo'ldi: tug'ilish darajasi 1923-yildagi har 1000 kishiga 29,7 tadan 1937-yilda 23,2 taga tushib ketdi, bu esa iqtisodiy qiyinchiliklar va yashash narxining oshishi fashistik ritorikadan kuchliroq ekanini isbotladi.

Nazoratning jismoniy ko'rinishi 1927-yilda tashkil etilgan *OVRA* (*Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo*) maxfiy politsiyasi tomonidan boshqarildi. 14 yil davomida politsiya boshlig'i bo'lib ishlagan Arturo Bokkini boshchiligidagi *OVRA* yalpi shubha va xavotir muhitini yaratdi. Natsistlarning Gestaposidan farqli o'laroq (ular ommaviy hibslarga tayanardi), *OVRA* "profilaktik nazorat"ga ixtisoslashgandi. 1939-yilga kelib, *OVRA* 130 000 dan ortiq "shubhali shaxslar"ning hujjatlariga ega edi va 50 000 ga yaqin xabarchilar tarmog'ini ushlab turardi.

Buning oqibati jamiyatning atomizatsiyasi (parchalanishi) bo'ldi; 1926-yilda tashkil etilgan "Davlatni himoya qilish maxsus tribunali" 1926–1943-yillar davomida 5 619 kishini sud qildi va ularning 4 596 nafarini ichki surgun (*confino*) yoki qamoqqa hukm qildi¹⁹. Bu ommaviy qon to'kilishsiz ham har bir fuqaro uchun ijtimoiy va jismoniy chetlatilish tahdidini doimiy voqelikka aylantirdi.

Iqtisodiy nazorat 1927-yil apreldagi "Mehnat xartiyasi" bilan yakunlangan "Korporativ davlat" orqali namoyon bo'ldi. Ushbu tizim mustaqil kasaba uyushmalari va ish tashlashlarni taqiqlab (ular 1926-yilda noqonuniy deb e'lon qilingan), ularni iqtisodiyotning turli tarmoqlarini ifodalovchi davlat tomonidan boshqariladigan 22 ta "korporatsiya" bilan almashtirdi. Ko'zlangan maqsad sinfiy kurashni yo'qotish edi, ammo amalda bu ishchilar huquqlarining poymol qilinishiga olib keldi. Italiyan ishchilarining real ish haqi 1925–1938-yillar oralig'ida taxminan 10% ga pasaydi. 1935-yilga kelib, rejim *IRI* (Sanoatni qayta qurish instituti) orqali milliy iqtisodiyotning 75% dan ortig'ini nazorat qila boshladi, bu Italiyani Sovet Ittifoqidan keyin dunyodagi iqtisodiyoti eng ko'p davlatlashgan ikkinchi mamlakatga

¹⁷ Коломиец Т.Т. Идеология и практика итальянского фашизма в сфере образования. – Дисс. канд. ист. наук. – Санкт-Петербургский государственный университет, 1999. – С. 156

¹⁸ Синецын Е.В. Военная политика Италии в период фашистской диктатуры (1922-1940 гг.). – Дисс. канд. ист. наук. – Военный университет Министерства обороны РФ, 2010. – С. 190

¹⁹ Бурыйлин А.С. Система управления оккупированными территориями в итальянской фашистской экспансии. – Дисс. канд. ист. наук. – Ивановский государственный университет, 2011. – С. 142

aylantirdi²⁰. Ushbu iqtisodiy markazlashuv rejimga sanoat ishchisining ijtimoiy hayotini boshqarish va uning turmushini siyosiy itoatkorligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'lab qo'yish imkonini berdi.

Nazoratning eng radikal va so'nggi ko'rinishi 1938-yildagi "Irtiy qonunlar" (*Leggi Razziali*) bo'ldi. Natsistlar Germaniyasi bilan ittifoq ta'sirida qabul qilingan bu qonunlar Italiyadagi 45 000 yahudiyning fuqarolikdan mahrum qildi, ularga maktablarda dars berishni taqiqladi va yahudiylar bilan "ariylar" o'rtasidagi nikohlarni man etdi. Bu fashizmning "rozilik" bosqichi tugaganini anglatardi. Buning oqibati Katolik cherkovi va o'rta tabaqaning rejimdan begonalashishi bo'ldi. Biroq, 1939-yilga kelib Ommaviy madaniyat vazirligi (*MinCulPop*) boshchiligidagi tashviqot mashinasi OAVni shunchalik to'yingan ediki, e'tiroz bildirishning imkoni qolmagandi. 1930–1938-yillar oralig'ida egalari soni 300% ga oshgan radio "Duche" ovozi har bir xonadonga yetkazuvchi kundalik vositaga aylandi va hatto uying ichida ham davlatning borligini ta'minladi²¹.

Xulosa qilib aytganda, fashistik Italiyadagi ijtimoiy nazorat bo'sh vaqtni nazorat qilish uchun ONDdan, yoshlarni zaharlash uchun ONBdan, qo'rquv uyg'otish uchun OVRAdan va iqtisodiyotni boshqarish uchun IRIdan foydalangan ko'p qatlamli tizim edi. Natijada massaviy rituallar — "Fashistik shanbaliklar" va Rimcha salomlashish orqali tashqaridan sadoqat ko'rsatadigan, ammo ich-ichidan shubha bilan qaraydigan jamiyat paydo bo'ldi. Ushbu nazoratning yakuniy natijasi Italiyani "askarlar millati"ga aylantirish edi, ammo 1940-yil iyundagi urush sinovlari bu tizimning shunchaki mo'rt bir qobiq ekanini ko'rsatdi. 1943-yil iyulida rejimning qulashi shuni ochib berdiki, yigirma yillik sinchkovlik bilan olib borilgan ijtimoiy muhandislik xalq va davlat o'rtasida mustahkam aloqa o'rnata olmagan. Fashizm ortidan 400 000 italyanning o'limi, ruhiy jarohatlar va markaziy hokimiyatga nisbatan chuqur ishonchsizlik meros bo'lib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, Benito Mussolini davridagi Italiya tarixi totalitar boshqaruv shaklining yuksalishi va halokati haqidagi saboqdir. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, davlat hokimiyatining cheksizligi, inson huquqlarining poymol etilishi va agressiv millatchilikka asoslangan siyosat, hatto eng ulkan va'dalar bilan niqoblangan bo'lsa-da, oxir-oqibat milliy fojiaga olib keladi. Italiya misolida ko'rinadiki, fashizm mamlakatni modernizatsiya qilish va uning nufuzini oshirishga intilgan bo'lsa-da, bunga erishish yo'lida tanlangan g'ayriinsoniy usullar va diktatura tamoyillari barcha yutuqlarni yo'qqa chiqardi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Белоусов Л. С. Муссолини: диктатура и экспансия. - Москва: Мысль, 1993.
2. Ben-Ghiat R. Fascist Modernities: Italy, 1922-1945. - Berkeley: University of California Press, 2001.
3. Bosworth R.J.B. Mussolini. - London: Oxford University Press, 2002.
4. Cannistraro P.V. Historical Dictionary of Fascist Italy. - Westport: Greenwood Press, 1982.
5. De Grazia V. How Fascism Ruled Women: Italy, 1922-1945. - Berkeley: University of California Press, 1992

²⁰ Миронов А.Ю. Политический миф в идеологии итальянского фашизма. – Дисс. канд. филос. наук. – Московский педагогический государственный университет, 2003. – С. 128

²¹ Городнова О.Н. Особенности политической пропаганды итальянского фашизма в период его становления. – Дисс. канд. полит. наук. – Российская академия государственной службы, 2006. – С. 134

6. De Grazia V. *The Culture of Consent: Mass Organization of Leisure in Fascist Italy*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1981
7. Ebner L.R. *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
8. Falasca-Zamponi S. *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. - Berkeley: University of California Press, 1997.
9. Gentile E. *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism*. - Westport: Praeger, 2003.
10. Gillette A. *Racial Theories in Fascist Italy*. - London: Routledge, 2002. Gundle S. *Mussolini's Dream Factory: Film Stardom in Fascist Italy*. - New York: Berghahn Books, 2013.